

Andrzej Kamieński

"Historia Królewca. Szkice z XIII-XX stulecia", Janusz Jasiński, Olsztyn 1994 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 311-313

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

oraz tegoż *Die Landgemeinden des Grenzkreises Lyck*⁸, a nawet kontynuacji badań K. Kasiskego pióra K. Riel, przedstawiających dzieje osadnictwa w latach 1410—1466⁹. Bagiński stwierdził, iż brakuje nadal pracy, która wyczerpująco przedstawiłaby dzieje osadnictwa w tym rejonie, jednak taka praca powstała — autorstwa Bernharda Gebauera *Die Entwicklung der Siedlungslandschaft in Süd-Ostmasuren (Kreis Lyck), unter besonderer Berücksichtigung der Siedlungsgenese. Ein Beitrag zur Kulturlandschaftsordnung im deutschen Osten* (Göttingen 1959). Razi omówienie zmian administracyjnych na podstawie pracy J. Skibińskiego *Starostwa dziedziczne Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku* (Olsztyn 1972), gdy istnieją konkretne prace na ten temat.

Omawiając prawo osadnicze J. Bagiński stwierdził, że prawo chełmińskie najpewniej przysługiwało szlachcie i wolnym w pierwszej mierze. Tymczasem szlachta (pruska) pojawiła się w tym rejonie dopiero w latach osiemdziesiątych XV w., i to wyłącznie na dobrach nadanych na prawie magdeburskim, zaś wolnym dobra chełmińskie nadano w pięciu przypadkach, gdy w pozostałych 76 prawo magdeburskie. Natomiast domino wało to prawo w nadaniach gospodarstw chłopskich we wsiach czynszowych (10 na 13 wsi). Jeszcze uwaga techniczna — nazwa „kulmerzy” pojawiła się w źródłach dopiero w XVII w. i najpewniej odnosiła się nie tylko do wolnych chełmińskich (o czym szerzej w innym miejscu). Należało więc uściślić, że nazwa wolnych chełmińskich jako „kulmerów” pojawiła się w późniejszych czasach.

Napływ ludności polskiej (mazowieckiej) przed 1466 r. nie był chyba tak duży, skoro powstało zaledwie kilka osad, a Elk ostatecznie miastem, mimo takiej próby, nie został. Autor napisał, że po Grunwaldzie przybrała na sile spontaniczna migracja ludności chłopskiej i rycerskiej z Mazowsza, gdy tymczasem był to zaledwie skromny jej początek.

Dalej autor podał, że do 1500 r. na ziemi elckiej powstało około 95 wsi, z tego najwięcej na prawie chełmińskim. O tej ostatniej sprawie pisaliśmy już wyżej, gdyż w rzeczywistości dominującym prawem było prawo magdeburskie. Wsie czynszowe faktycznie powstawały przeważnie na prawie chełmińskim, ale tych było zaledwie 13. Tutaj nasuwa się też uwaga terminologiczna — powstało 95 osad, w tym wsi czynszowych i dóbr wolnych (służebnych), a nie wsi.

W sumie całość wydawnictwa zasługuje na uwagę, mimo zróżnicowania tematycznego i nawet jakościowego poszczególnych rozpraw. Interesujące jest też ze względu na to, że większość materiałów dotyczy obszaru Prus i pogranicza.

Grzegorz Białuński

Janusz Jasiński, *Historia Królewca. Szkice z XIII—XX stulecia*, Książnica Polska, Olsztyn 1994, ss. 320.

Przemiany polityczno-ustrojowe zapoczątkowane w Polsce oraz w innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989—1990 i późniejszy rozpad Związku Radzieckiego spowodowały wyraźny wzrost zainteresowania teraźniejszością i dalszym losem Królewca, przemianowanego przez Rosjan w 1946 r. na Kaliningrad. Problematyką tą zajęły się wnikliwiej niż dotąd kręgi rządowe, organizacje polityczne, społeczne i gospodarcze wielu krajów, w tym również Polski. Do ożywienia powstałego wokół Królewca przyczynili się także historycy polscy i rosyjscy, podejmując w ostatnich latach badania nad przeszłością dawnej stolicy Prus Wschodnich, które zdominowane były

8 Wydana w Hohenwestedt, 1988.

9 K. Riel, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens in Preussen in der Zeit von 1410—1466*, *Altpreussische Forschungen*, 1937, R. 14, z. 2, ss. 224—267.

dotychczas przez naukę niemiecką. Wysiłki te zaowocowały już licznymi publikacjami naukowymi¹.

Jedną z prac powstałych w tym czasie jest recenzowana książka Janusza Jasińskiego, wybitnego badacza Warmii i Mazur w XIX w. Jest to zbiór 33 szkiców z historii Królewca, w którym, jak zaznacza autor we wstępie, najszerzej potraktowane zostały zagadnienia wojenne, polityczne, kulturalne i wyznaniowe. Odsunięcie na plan dalszy kwestii gospodarczych, rozwoju przestrzennego miasta było zabiegiem celowym, wynikającym z zainteresowań badawczych autora. Książka nie jest więc syntezą dawnej stolicy Prus Wschodnich, gdyż przedstawia jedynie wybrane problemy z historii miasta i jego miejsca w dziejach Polski. Kilka szkiców poświęcono ludności polskiej w Królewcu, działalności Polaków w sferze kultury, powiązaniom gospodarczym miasta z zapleczem polsko-litewskim oraz postawie wschodniopruskiej metropolii wobec XIX-wiecznych polskich planów insurekcyjnych. Nie zachwiano jednak przy tym proporcji książki na rzecz tematyki polskiej rezygnując umiejętnie z szeregu zagadnień związanych z historią Polski, które doczekały się już w polskiej historiografii osobnych opracowań. W rządzie pominiętych świadomie przez autora problemów znalazł się np. pobyt króla Stanisława Leszczyńskiego i działalność jego stronników w Królewcu w latach 1734—1736².

Studia z historii Królewca stanowią zbiór popularnonaukowych szkiców adresowanych do szerszego niż grono historyków kręgu odbiorców. Powstały one przy krytycznym wykorzystaniu dotychczasowej literatury przedmiotu, przede wszystkim niemieckiej. Książka ma układ chronologiczno-rzeczowy. Otwiera ją rozprawa na temat założenia miasta, zamyka zaś artykuł o współczesnym Kaliningradzie, który stanowi obecnie istotne zagadnienie współczesnej polityki europejskiej. Napisana przystępnym językiem przedstawia obrazy z przeszłości miasta z dużym obiektywizmem. Trzeba również zwrócić uwagę na staranną oprawę publikacji. Prócz wstępu składa się na nią obszerna nota bibliograficzna, bogaty materiał ilustracyjny oraz niemiecko-rosyjski i rosyjsko-niemiecki indeks nazw ulic królewieckich.

Nieznaczone usterki występujące w niniejszej książce są charakterystyczne dla tego typu opracowań obejmujących kilka stuleci i pisanych przez jednego autora. Do dyskusji pobudza szkic pt. *Królewiec przeciw suwerenności i absolutyzmowi Wielkiego Elektora Fryderyka Wilhelma* (ss. 100—108). Nie mogę zgodzić się z końcową cezurą przyjętą przez Autora w kwestii oporu Królewca przeciwko absolutyzmowi Hohenzollernów brandenburskich. W 1663 r. nastąpiło złożenie przez stany pruskie przysięgi elektorowi jako władcy suwerennemu w Prusach. Wydarzenie to nie było równoznaczne z ostatecznym zwycięstwem kurfirsta Fryderyka Wilhelma i zaprowadzeniem przez niego systemu rządów absolutnych. Królewiec bowiem skutecznie opierał się dążeniom absolutystycznym elektora przez następne dziesięć lat. Opór miasta w sprawach podatkowych został złamany dopiero w 1674 r. przy użyciu wojska. 9 maja tegoż roku, nad ranem, opanowało siłą bramy Królewca 3700 żołnierzy dowodzonych przez brandenburskiego generała von Görtzke, którzy następnie obsadzili wszystkie strategiczne punkty w mieście zmuszając mieszczan do przyjęcia garnizonu elektorskiego, pokrycia kosztów egzekucji wojskowej, zapłaty zaległych świadczeń podatkowych i kontrybucji. To dramatyczne wydarzenie,

1 Zob. m.in.: *Królewiec a Polska*, pod red. M. Biskupa i W. Wrześnińskiego, Olsztyn 1993; J. Serczyk, *Albertyna. Uniwersytet w Królewcu (1544—1945)*, Olsztyn 1994; K. Lavrinovič, *Al'bertina. Očerki istorii Kenigsbergsogo universiteta*, Kaliningrad 1995.

2 K. Jarochoowski, *Stanisław Leszczyński w Królewcu (1734—1736)*, Niwa, 1888, R. XVII, z. 331—335; A. M. Wodziński, *Król Stanisław Leszczyński w gościnie pruskiej*, Rocznik Gdański, 1937, t. XI, ss. 177—209. Ostatnio zajmował się tym problemem E. Cieślak, *W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego*, Gdańsk 1986, ss. 239—252.

pominięte przez autora, uznaje się w literaturze przedmiotu za rozstrzygające w walce między elektorem a niepokornym miastem³.

Autor przy opracowywaniu szkiców z pierwszej połowy XX stulecia nie wykorzystał artykułów, które ukazały się w „Olsztyńskich Studiach Niemcoznawczych”, „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” i innych wydawnictwach seryjnych, pióra Bogusława Drewniaka, Antoniego Sołomy, Karola Fiedora, Bohdana Koziello-Poklewskiego⁴. Umożliwiłyby one autorowi ostrzej ocenić szereg zjawisk występujących tak w okresie Republiki Weimarskiej, jak i w Trzeciej Rzeszy, zwłaszcza uwypuklić zdecydowanie wrogi stosunek do Polski i upolitycznienie kwestii wyznaniowych.

Na koniec pragnę zaproponować kilka uzupełnień i sprostowań. W gronie dostojników uczestniczących w ceremonii koronacyjnej w Królewcu w 1701 r. wymienia autor nadradców stojących na czele rządu pruskiego — Izby Wyższej Rady Księstwa (Oberratstube) — kanclerza Ludwiga von Osten i „burgrafa von Raschke” (s. 112). Tymczasem urząd kanclerza pruskiego pełnił w latach 1687—1710 Georg Friedrich von Kreytzen (1639—1710). Ludwigo von Osten to zapewne Ludwigo von Ostau piastujący wówczas od 1696 r. urząd starosty w Labiawie, który został mianowany kanclerzem pruskim w marcu 1711 r. po śmierci Kreytzena. Nadburgrabią pruskim w 1701 r. był z kolei Christoph Alexander von Rauschke⁵. Wyjaśnień wymaga również data nominacji na stanowisko gauleitera Prus Wschodnich. Erich Koch został zaproponowany na ten urząd 18 marca 1928 r. na konferencji w Królewcu, zatwierdzony zaś przez Hitlera 3 września 1928 r. Nie mógł więc objąć tej funkcji we wrześniu 1927 r. (s. 247)⁶.

Otrzymałmy w sumie książkę pożyteczną, spełniającą zadania popularyzatorskie, która z całą pewnością znajdzie czytelników nie tylko wśród miłośników dziejów Królewca i Prus Wschodnich. Zbiór studiów poświęconych przeszłości miasta nad Pregolą stanowi poważny krok na drodze do powstania pierwszej polskiej naukowej monografii Królewca. Miejmy nadzieję, iż prace nad syntezą tego tematu zostaną podjęte już wkrótce.

Andrzej Kamiński

3 L. von Baccko, *Geschichte Preußens*, Bd. 5, Königsberg 1798, ss. 448—449; F. L. Carsten, *Die Entstehung Preußens*, Köln—Berlin 1968, ss. 179—180; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm. Der Grosse Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie*, 2 Teil, Göttingen—Frankfurt (Main) — Zürich 1978, s. 122; K. Piwarski, *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621—1772)*, Gdynia 1938, s. 83; H. Rachel, *Der Große Kurfürst und die ostpreußischen Stände 1640—1688*, Leipzig 1905, ss. 271—273.

4 B. Drewniak, *Problem tzw. korytarza w publikacjach niemieckich okresu międzywojennego*, Olsztyńskie Studia Niemcoznawcze, t. 1, 1986, ss. 21—58; A. Sołoma, *Kościół chrześcijański w Prusach Wschodnich wobec hitleryzmu w świetle powojennej historiografii niemieckiej*, tamże, ss. 115—136; K. Fiedor, *Traktat wersalski w propagandzie i publicystyce niemieckiej okresu międzywojennego*, tamże, t. 2, 1989, ss. 69—141; B. Koziello-Poklewski, *Przyczynki do początków partii hitlerowskiej w Prusach Wschodnich*, Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi, t. 11, 1987, ss. 279—297; tenże, *Z badań nad strukturą terytorialną NSDAP w Prusach Wschodnich w latach 1921—1933*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1985, nr 3—4, ss. 285—293.

5 M. Lilienthal (Hrsg.), *Erleutertes Preußen oder auserlesene Anmerkungen über verschiedene zur preußischen Kirchen-, Civil- und Gelehrten Historie gehörige besondere Dinge*, Bd. 1, Königsberg 1724, s. 100, 106; G. Conrad, *Geschichte der Königsberger Obergerichte*, Leipzig 1907, ss. 439—440, 454; A. Horn, *Die Verwaltung Ostpreußens seit der Säcularisation 1525—1875*, Königsberg 1890, s. 106.

6 Por. B. Koziello-Poklewski, *Z badań*, ss. 288—289; P. Hüttenberger, *Die Gauleiter. Studie zum Wandel des Machtgefüges im der NSDAP*, Stuttgart 1969, ss. 48—50.